

DE COMPLEXU CORPORUM SEU DE MUNDO.

51. Prologus. DEFINITIO MUNDI. Mundus, κόσμος, vi vocis significat ornamentum. Vi rei significat : a) Sensu lato, *complexum omnium rerum a Deo creatarum*, qui complexus continet spiritus et res corporeas, vita sive donatas sive carentes. b) Sensu strictiori et communi, significat *complexum rerum corporearum*. — Mundus strictiori hoc significato dividitur : a) in *terram*, in *caelum* caelestia corpora complectens, et in *materiam imponderabilem* terrae caeloque interjacentem; b) in *corpora opaca*, qualia sunt planetae et cometae, in *corpora luminosa*, qualia sunt sol et stellae, et in eandem *materiam imponderabilem*.

PARTITIO TRACTATIONIS. Successive agetur :

a) De indole mundi. — b) De his quae consequuntur ad extensionem et ad motum mundi, nimirum de spatio et de tempore. — c) De ultima mundi causa efficiente et ordinante, ubi de pantheismo agetur. — d) De ultima causa finali. — e) De his quae ad causam efficientem et finalem consequuntur, sive de perfectione mundi.

CAPUT V.

DE INDOLE MUNDI.

Successive agemus de *ordine* quo diversae mundi partes inter se connectuntur et de *unitate* mundi. Quae in hoc capite dicenda forent de perfectione mundi, commodius tractabuntur, postquam dictum fuerit de causa finali mundi.

§ 1. De ordine mundi.

Notiones *finis* et *ordinis* recolantur ex *Ontologia* nn. 129, 130, 152, 153. De ordine haec addidisse sufficiat :

52. Plures corporis partes, pariter diversa corpora, apte inter se disponi possunt, ut procurent tum finem proximum, sive intrinsecum sive extrinsecum, tum fines intermedios, tum finem aliquem supremum. Hinc exurgit duplex ordo, coordinationis videlicet et subordinationis.

1. Diversae corporis partes vel diversa corpora actione sua immediate procurantia bonum aliquod, vel intrinsecum vel extrinsecum, dicuntur *coordinata*. Ordo coordinationis definitur : *apta dispositio plurium ad communem finem, quem singula operatione sua immediate procurant*.

2. Bonum quod procuratum fuit per plura agentia coordinate operantia, potest esse medium quo procuretur bonum superius, sive finis superior. — Finis iste, ut procuretur postulare insuper potest ut alia agentia coordinate operentur. Horum agentium bonum iterum procurari potuit aliis agentibus et ipsis coordinate operantibus. — Varii hi ordines mediorum, qui procurant aliquod bonum subserviens fini remotiori, dicuntur *subordinari* ordinibus superioribus, eodem pacto quo finis proximus subordinatur fini superiori. E quibus facile colliges definitionem ordinis subordinationis.

3. Ultimus vero ordo, vigens inter illa quae procurant immediate bonum aliquod, quod jam ulterius non ordinatur ad bonum superius, dicitur *ordo supremus*. Talis ordo viget inter homines, quorum finis est procurare Dei gloriam.

Thesis 13. Res mundanae multiplici eoque mirabili inter se devinciuntur ordine.

53. I. VIGET MULTIPLEX ORDO COORDINATIONIS.

1. In *mineralibus* moleculae actione sua mutua prosperum totius statum procurant, ejusque integritati et incolumitati famulantur. Ergo coordinantur in finem extrinsecum.

2. In *vegetalibus* : a) Cujusvis organi partes iterum in bonum

totius organi conspirant; b) varia organa immediate procurant bonum totius plantae.

3. *In animantibus* idem, idque luculentius, reperitur.

4. *In homine* potissimum varia organa inservientia vitae vegetativae et vitae sensitivae, multis constant partibus mirum in modum conspirantibus, tum ad bonum singulorum organorum, tum ad bonum totius hominis promovendum, adeo ut multi existiment ex ordine vel unius membri humani demonstrari posse existentiam Dei summe sapientis et summe boni.

54. VIGET MULTIPLEX ORDO SUBORDINATIONIS.

1. Bonum unius mineralis inservit bono alterius mineralis. Sic bonitas aquae ad quot mineralia utilis est!

2. Bonum variorum mineralium procurat bonum vegetalium, qui illis est finis extrinsecus. Sic aqua, aer, humus, inserviunt plantis et arboribus.

3. Pariter bonum mineralium et vegetalium mancipatur bono animalium.

55. III. VIGET ORDO SUPREMUS.

Ut vigeat hic ordo. exigitur: a) Ut omnia corpora hujus terrae subordinentur fini alicui supremo, quod erit bonum hominis; b) ut omnia corpora systematis nostri stellaris conspirent in bonum systematis istius, sive in prosperum ejus statum; c) ut omnia systemata nota conspirent in bonum universi noti; d) ut ipse prosper status universi subordinetur bono ulteriori et consequenter extramundano; sive ut omnia corpora nota, stellae, cometae et quae in his habentur, per seriem ordinum subordinatorum subserviant ordini alicui supremo, qui ipse procuret bonum extramundanum, quod appellandum erit finis simpliciter ultimus. — Id ultimum verificari ostendetur capite nono, in quo probabitur omnia esse a Deo condita ut sint homini media, quibus finem suum comparet. speciatim ut manifestent entibus rationalibus excellentiam divinam, qua cognita, hominum genus Deo debitum honorem praestare possit.

A. *Corpora hujus terrae subordinantur bono hominis.* Istud enim bonum est ipsis excellentius, cum homo natura sua sit ceteris rebus praestantior. Bonum vero hominis procurari per bona mineralium, vegetalium, animalium, ex eo est perspi-

cuum quod a) eorum ope homo vires sibi acquirit, servat, consolidat augetque, fractas demum restaurat; b) insuper ipsi manifestatur bonitas Dei; c) homo fas sibi esse putat iis rebus uti, prout sibi ad finem suum attingendum expediunt.

B. *Omnia corpora systematis nostri stellaris in prosperum totius systematis statum conspirant.* Non tantum enim cuius naturae suus est finis, tum intrinsecus per varias cujusque corporis partes procuratus, tum extrinsecus proximus et medius supra descriptus; non tantum totus iste orbis concluditur entium scala, cujus supremum gradum occupat homo, quippe ad cuius bonum conducunt bona variorum ordinum; sed insuper omnia corpora opaca circa solem, qui in eorum medio sistitur, volvuntur perpetuo circuitu.

C. *Probabile est omnia systemata stellaria nota, imo et alia quae nota fortassis non essent, prospero universi statui famulari.* Astronomis enim summopere probabile videtur: a) singulas stellas nobis cognitatas esse centra corporum opacorum, sive planetarum, in gyrum circa ipsas translatorum et in bonum systematis sui conspirantium; b) vigere attractionem universalem universi, cujus indicia ducuntur tum quia nonnullae stellae circa alias moventur, tum quia sol versus signum Herculis fertur, tum quia Hercules facit orbitam praefinitam circa centrum aliquod attractionis, tum quae postea dicenda sunt de successiva istius universi formatione.

Scholion. Ordo mirabilis heic adumbratus vigeat inter res quae perpetuo, accidentaliter et substantialiter, mutantur; proinde eo mirabilior est quo constantior.

§ 2. De unitate mundi.

Thesis 14. Probabile est unum tantum esse mundum.

56. PROB. I. *Systema stellare nostrum constituit unum mundum.*

Prob. Ibi unitas, ubi ordo; atqui non tantum ordo coordinationis et subordinationis habetur inter varias naturas hujus terrae, sed etiam inter varios planetas et solem systematis nostri. Ergo.

II. *Diversa systemata stellaria nota unum mundum constituunt.*

Prob. Etenim probabile est omnia systemata stellaria quae nobis sunt nota, mutuis relationibus attractionis inter se devinciri, uti in thesi 13, dictum est. Ergo inter haec viget ordo et unitas.

III. *Omnia systemata stellaria existentia probabiliter unum mundum efficiunt.*

Prob. Rationibus congruis a D. Th. (I. q. 47. a. 3) allatis.
1. Unus est Deus sapienter ordinans; ergo unum est opus ordinatum. — 2. Unum est exemplar omnium rerum; ergo unum exemplatum per partes distributum. — 3. Unum est agens infinite perfectum; ergo unum opus.

CAPUT VI.

DE HIS QUAE AD EXTENSIONEM ET AD MOTUM CORPORUM CONSEQUUNTUR.

ARTICULUS I.

DE SPATIO.

Circa spatium quaeritur: 1. Quid per ipsum sit intelligendum, sive quaenam sit ejus natura?

2. De loco et de vacuo, ubi inquiretur utrum in parte aliqua spatii vacuum haberi possit?

§ 1. *De natura spatii.*

57. Inquirere essentiam seu definitionem essentialem spatii, est inquirere quid in ordine rerum respondeat conceptui spatii, et ad quamnam subdivisionem praedicamenti illud pertineat.

— Hujusce autem inquisitio praesupponit nota esse ea quae omnes homines fatentur convenire spatio; his enim cognitis, inspicitur quisnam complexus notarum ex subdivisionibus praedicamentorum desumptarum, sit radix et ratio ultima horum omnium characterum spatii; ille autem complexus erit essentia spatii.

Quaenam igitur sunt notae quas vulgus adscribit spatio?

1. Spatium concipitur: a) tamquam *receptaculum omnium corporum*, tum existentium, tum mere possibilium, *in longum, in latum et in profundum se porrigens*; b) quod *omnia corpora creabilia praecedat* (ut enim creatio corporum fieri posset, praesto esse debebat spatium locusve in quo collocarentur); c) quod *corporibus, si ea annihilari contingeret, superstes foret* (semper enim maneret locus ubi Deus nova corpora valeret creare); d) *quod in infinitum se porrigit*, nulloque limite est affectum (potest enim Deus, ubi ipse est, condere corpora); e) quod *ex partibus constat* (alia enim corpora alias spatii partes occupant); f) quae tamen partes sunt *immobiles et permeabiles* (idem enim corpus successive alias partes spatii occupare potest; sed pars spatii prius occupata manet et ab alio corpore occupari potest). — Spatium igitur concipitur uti *omnium locorum maximus, locus locorum* (varia enim corpora occupant varia loca; spatium vero complectitur omnia haec loca).

2. Distinguunt homines: a) Spatium *empiricum* sive imaginarium et spatium *purum* sive mathematicum. Spatii enim mox descripti haberi potest repraesentatio tum sensibilis vel imaginaria, tum pure intellectualis. Spatium, quatenus sensibiliber sive phantastice repraesentatur, dicitur empiricum; quatenus intellectualiter concipitur, vocatur purum. — b) Spatium *reale* et spatium *possibile*: Prius realiter occupatur per corpora existentia; alterum occupari potest per corpora sive existentia sive possibilium. Quum phantasia in indefinitum limites spatii possibilis projiciat, ideo hoc spatium vocatur etiam *imaginarium*; vocatur tandem *absolutum* quia possibilitas est independens ab actuali corporum existentia et ad eam praesupponitur. — c) Spatium *finitum et infinitum*. — d) Spatium *plenum* et *vacuum*, prout concipitur corporibus repleri vel non.

58. His autem praesuppositis, varia concipi potest responsio quaestioni quaenam sit essentia spatii, sive quid in ordine rerum conceptui spatii respondeat, tamquam ceterorum, quae vulgo spatio adscribit, fundamentum, ratio et radix :

A. *Vel enim denegabitur conceptui spatii omnis valor objectivus*, h. e. asseretur spatium esse figmentum mentis, formam subjectivam innatam, cui nihil, etiam fundamentaliter, in rebus certo respondeat : Ita censet Kantius.

B. *Vel concedetur hunc conceptum valore objectivo haud destitui*. Ulterius quaerenti quid in ordine rerum huic conceptui respondeat tamquam essentia spatii, respondebitur :

1. *Vel spatium formaliter sumptum esse ens rationis, fundamentaliter esse reale* (h. e. ejus fundamentum esse reale), quatenus v. g. dicitur consistere in aliquo relativo. Illud autem explicabitur vel dicendo inter corpora sive existentia sive possibilis istius universi, deprehendi relationes distantiae, complexum vero harum relationum concipi ut ens reale, licet reale non sit, et istud ens significari termino spatii; vel dicendo complexum ubicationum possibilium, quae consequuntur ad extensionem localem, apprehendi tamquam ens unum ac reale ac vocari spatium : Sic Leibnitzius et scholastici multi.

2. *Vel spatium formaliter sumptum esse ens reale*, sive huic conceptui vulgi respondere ens aliquod reale, quod spatii vocabulo condecoretur, sive etiam spatium consistere in aliquo absoluto. — Si autem spatio sua est realitas, haec erit : a) *vel increata* sive aliquod attributum divinum (sic Newton et Clarke autumantes spatium esse immensitatem Dei); b) *vel creata*. Si est creata : α) vel haec realitas spatii est *distincta a realitate cujusvis alius entis et propria spatio* (sic veteres Atomistae); β) *vel ab hac est indistincta*, (sic Cartesius reponens spatium in extensione corporum).

Thesis 15. Spatium nullam habet realitatem sibi propriam; neque est immensitas Dei; neque formaliter identificatur cum corporum extensione; sed consistit in aliquo relativo ad extensionem corporum consequente, estque ens rationis. Quamobrem immerito adstruit Kantius spatium esse merum mentis figmentum.

59. I^a PARS. *Spatio non est realitas propria.*

PROB. *Ex absurdis*. Spatii enim realitas esse deberet necessaria, aeterna, indestructibilis, immensa, (hi enim characteres a vulgo adscribuntur spatio). Atqui hoc est absurdum. Ergo.

PROB. *Min.* a) Haec praedicata soli Deo conveniunt. b) Quod est aeternum, etc., simplex sit oportet, uti in Theodicea demonstrabitur; atqui spatium ex partibus constat. Ergo.

60. II^a PARS. *Spatium non est immensitas Dei.*

PROB. I^m ARG. Immensitas Dei est tota ubique, non constat ex partibus, non est trinae dimensionis. Atqui spatium concipitur non esse totum ubique, constare ex partibus, esse trinae dimensionis. Ergo.

II^m ARG. *Ex absurdis*. Ex eo consequens foret Deum esse corporeum. Atqui hoc est absurdum. Ergo.

PROB. *Maj.* Ex una parte spatium evaderet ens reale, ex hypothesi, et constaret partibus realibus vi conceptus vulgaris; ex altera parte spatium identificaretur cum essentia Dei, siquidem haec identificatur cum immensitate. Ergo.

61. III^a PARS. *Spatium non est ipsa corporum extensio.*

PROB. I^m ARG. *Ex oppositione characterum spatii et extensionis*. Illa non sunt formaliter idem, quibus competunt praedicata contradictoria; atqui hoc contingit circa extensionem et spatium. Ergo.

PROB. *Min.* Spatium enim est *continens*, extensio corporea est *contenta* in spatio; spatium est aliquid *implebile*, extensio *implet*; spatium ex se est *vacuum*, extensio est *plena*.

II^m ARG. Ex hac sententia consequens foret quod : a) vacuum esset absolute impossibile; b) si Deus corpus in vase contentum annihilaret, parietes vasis illico coirent; c) pariter si Deus annihilaret materiam quae intercederet inter duo corpora longissime dissita, statim haec corpora sine ullo motu locali conjungerentur; d) si duo tantum corpora a Deo crearentur, essent necessario contigua. Atqui e quo talia fluunt, id merito ducitur esse absurdum. Ergo.

PROB. *Maj.* Ex hac sententia fluere absolute non posse esse spatium ubi nulla est realitas. Ergo : a) conceptus vacui est intrinsece contradictorius, esset enim spatium sine corpore;

b) inter latera vasis et inter duo corpora antea dissita, cessat haberi spatium et consequenter exsurgit contactus, eo quod annihilatur omnis materia intermedia; c) inter duo corpora quae sola existerent, nullum esse potest spatium; igitur se tangunt.

62. IV^a PARS. *Spatium stat in aliquo relativo.*

PROB. I^m ARG. Consistit spatium vel in aliquo absoluto, vel in relativo. Atqui non in absoluto. Ergo.

PROB. MIN. Illud enim absolutum vel esset distinctum ab omni alio absoluto, vel cum aliquo esset identificatum; si ponitur identificatum, vel est idem atque aliquod ens creatum, quod erit corporeum, utpote partibus constans, vel erit ens increatum, seu Dei immensitas. Atqui singula fuerunt disjecta. Ergo.

II^m ARG. Ratio spatii in eo reponi potest quod reddit ultimam rationem omnium characterum quos vulgus spatio adscribit. Atqui sententiae ponentes essentiam spatii in aliquo relativo, hunc sibi honorem merito vindicant. Ergo.

PROB. MIN. Hi characteres sunt quod spatium recipiat omnia corpora, sit aeternum, indestructibile, infinitum, etc. Atqui manifestum est istos characteres convenire complexui ubicationum possibilium, vel distantiarum possibilium. Ergo.

63. V^a PARS. *Spatium non est merum mentis figmentum.*

PROB. I^m ARG. Illud non est merum figmentum mentis quod est fundamentaliter reale. Atqui spatium est fundamentaliter reale; h. e. res praebent fundamentum ut intellectus sibi efformet conceptum spatii. Etenim percurrenti tum characteres quos vulgus spatio attribuit, tum notiones philosophicas spatii a scholasticis propositas, patebit nullum esse elementum quod intellectus e rebus sensibilibus eruere non possit.

II^m ARG. Invincibili totius generis humani opinioni stare prudentis est, donec ejus absurditas invictis argumentis comprobetur. Atqui invincibilis illa opinio est, spatium non esse merum mentis figmentum, et absurditas ejus sententiae a Kantianis non demonstratur, uti patescet ex responsis ad difficultates. Ergo.

64. Coroll. 1^m. Ergo spatium reale est pars ubicationum possibilium, quae reapse per corpora existentia in ordine rerum habetur.

2^m. Ergo spatium reale est finitum; mundus enim finitus est.

Scholion. Spatium reale est imitatio aliqua analogica immensitatis divinae. Hoc sensu auctores quidam, uti Bayma et Lessius, videntur asseruisse spatium esse virtualitatem immensitatis divinae.

65. CONTRA I^m PART. Obj. 1. Persuasum habent homines ante omnem creationem fuisse spatium in longum, in latum, in profundum expansum. Atqui hoc perinde est atque admittere spatio suam esse realitatem propriam: Secus enim poneretur identificari cum essentia divina. Ergo.

RESP. DIST. MAJ. Persuasum habent spatium tamquam *ens realiter existens* fuisse expansum, *Neg.*; tamquam *ens possibile*, *Subd.* tamquam *ens reale possibile*, *Neg.*; tamquam *ens possibile et rationis*, *Conc.*; *Cdt. Min.*

INST. Atqui homines persuasum habent ante creationem existisse ens reale in trinas dimensiones expansum. Ergo.

PROB. Persuasum habent existisse receptaculum, ubi reconderentur corpora; atqui istud receptaculum non potest esse nisi ens supra descriptum. Ergo.

RESP. DIST. MAJ. Persuasum habent existisse receptaculum quod *apprehendunt ac si esset ens reale*, *Conc.*; quod *affirmant esse ens reale*, *Neg.* Unde *Neg. Min.*

66. CONTRA V^m PARTEM. Obj. 2. Conceptus spatii repraesentat aliquid: a) necessarium; b) infinitum. Atqui conceptus talia exhibens, est mentis figmentum. Ergo.

PROB. MIN. Elementa hujus conceptus experientia non subministrantur. Atqui conceptus exhibens elementa, quae non subministrantur experientia, est mentis figmentum. Ergo conceptus exhibens necessarium etc., est mentis figmentum.

RESP. DIST. 1^a pars MAJ. Conceptus spatii repraesentat aliquid necessarium *in essendo*, *Neg.*; *in praedicando et in ratione possibilis*, *Subd.* et conceptus necessitatis est *totus positivus*, *Neg.*; *partim positivus, partim negativus*, *Conc.*

DIST. 2^a pars MAJ. Infinitum simpliciter h. e. in linea omnis perfectionis, *Neg.*; *scundum quid* h. e. in linea extensionis, *Subdist.* conceptus spatii *possibilis* tale quid repraesentat, *Conc. realis*, adhuc *Subdist.* repraesentat aliquid infinitum *actu*, *Neg.*;

potentia h. e. quod semper augeri a Deo potest. *Conc.* Praeterea notetur conceptum infiniti non esse totum *positivum*, sed *partim negativum*. — *Cdt. Min.* Mentis figmentum foret conceptus has notas repraesentans, si esset dicendus esse *totus positivus, Conc.*; *si est partim negativus, Neg.*

Ad prob. Min. Dist. Maj. Elementa hujus conceptus non subministrantur experientia, *si esset totus positivus, Conc.*; *secus, Neg.*; *Conc. Min.* — *Dist. Cons.* conceptus *totus positivus*, has notas exhibens, esset mentis figmentum, *Conc.*; *secus, Neg.*

Obj. 3. Conceptus spatii universi praecedat conceptum spatii particularis. Atqui hoc requirit ut hic conceptus sit innatus menti, ideoque requirit ut spatium sit figmentum mentis. Ergo.

Prob. Maj. Res per sensus apprehensa refertur ad partem spatii diversam ab ea parte quam apprehendens ipse occupat. Atqui hoc fieri nequit, nisi conceptus spatii universi praecedat conceptum spatii particularis. Ergo.

Prob. Min. Nihil referri potest ad id, cujus nulla notitia antea jam non sit accepta; non vero praecessit notitia alius spatii particularis, circa eam enim rediret quaestio. Ergo.

Resp. Neg. Maj. Teste enim sensu intimo, ad universalialia ascendimus ex particularibus, abstrahendo notas individuantes. *Ad prob. Dist. Maj.* Res apprehensa refertur ad partem diversam a parte occupata per apprehendentem, *quae partes realiter distinguuntur ab apprehendente et a re appaehensa, Neg.*; *quae partes ratione tantum distinguuntur, Conc.*; *Cdt. Min.* — Apprehenditur enim res et apprehenditur distantia inter rem et apprehendentem; res enim habent diversum situm ratione sui, non vero ratione spatii distincti.

Obj. 4. Impossibile est ut quis concipiat non esse spatium; concipere tamen potest nullam rem existere in spatio. Atqui quod ita est, non oritur ex experientia, et consequenter valore objectivo destituitur. Ergo.

Resp. Dist. Maj. Impossibile est ut quis hoc concipiat *intellectualiter, Neg.*; *phantastice, Conc.*; *Cdt. Min.* — Phantasia, eo quod extenso modo sibi repraesentat res, non potest sibi repraesentare non esse spatium.

§ 2. De loco et de vacuo.

67. De loco. A. DEFINITIO. Aliquid dicitur esse in loco quodam, eo quod alicubi locatur, in aliquo continetur, eo quadantenus circumscribitur. Hinc recte a Philosopho locus definitur: « *Superficies corporis continentis locatum.* » Dicitur locus *extrinsecus*, ut contradistinguatur a loco *intrinseco*, quae est *ultima superficies corporis locati*. Locum hunc intrinsecum non esse locum proprie, eo constat quod nemo unquam dicet aliquid locari in ultima sua superficie.

B. Divisio. 1. Philosophus divisit locum in physicum et mathematicum. a) *Mathematicus* est *superficies immobilis*. Immobilia olim censebantur centrum et poli istius orbis. Quidam loci per habitudinem ad haec, censebantur immobiles. b) *Physicus* est *superficies ultima continens immobilis, non quidem absolute, verum respectu locati*.

2. Locus physicus est vel proprius vel communis. a) *Proprius* est *superficies extrinseca immediate circumdans et tangens locatum*. b) *Communis* non tangit undequaque locatum sed varia plerumque continet. Dicitur magis vel minus communis, prouti plura vel pauciora continet. Sic civitas est locus communis domibus; domus quaelibet est locus communis cubiculis variis; cubiculum est locus communis multis rebus et personis. Civitas igitur est locus valde communis respectu personarum.

68. De vacuo. DEFINITIO. Vacuum definitur *locus corporis expers*; proin ibi habetur vacuum ubi nullum est corpus localiter extensum. Vacuum igitur est ens rationis.

Divisio. Vacuum est: 1. Vel *proprium* vel *improprium*. *Proprium* mox est definitum; *improprium* occupatur corpore quod actu non percipitur. — 2. Vel *possibile* sive *ideale*, vel *reale* sive *actuale*. — 3. *Coacervatum* vel *disseminatum*. Primum est ingens locus corporis expers; alterum est spatiolum, quale dynamistae ponunt inter elementa corporis.

Circa quaestionem an vacuum dari queat, tres sunt sententiae:

1^a. Juxta Pantheistas, Cartesianos et nonnullos Scholasticos, *vacuum est absolute impossibile*.

Ratio Pantheistarum est quod non habetur nisi ens unicum infinitum; infinitas vero requirit ut nullum sit vacuum.

Juxta Cartesianos ratio est quod : a) extensio est essentia corporis; extensio autem habetur ubi trina dimensio mensurari potest; sed in vacuo habetur trina dimensio; consequenter vacuum esset corpus, quod contradictionem involvit; b) vacuum foret spatium; sed ubi spatium, ibi extensio corporea.

Peripateticorum nonnullorum ratio erat tum quod natura vacuum summo odio prosequitur; tum quod trans vacuum motus successivus haberi non posset, eo quod motus est successivus ob solum impulsu exercitum a corporibus ambientibus, ideoque, habito vacuo, motus esset instantaneus.

II^a. Juxta Dynamistas vacuum *de facto habetur* inter omnia corpora et inter singula corporum elementa, imo vacuum *absolute requiritur*. — Pariter Leucippus et Democritus vacuum absolute requisitum esse asserebant ut motus haberi posset.

III^a. Juxta plerosque scholasticos vacuum *neque absolute requiritur*, cum corpora condensari et rarefieri possint, *neque est impossibile*; quae sententia est corollarium systematis scholastici.

Scholion. Quaeres quonam sensu *natura a vacuo abhorreat?* — Cum ex una parte inter proprietates corporum annumerentur vires agendi, quarum aliae sunt omnibus corporibus, uti sunt corpora, communes, aliae vero diversae in diversis speciebus; cum proinde corpus appetat activitatem suam exserere; cum ex altera parte actio transiens non fiat trans vacuum, sive immediate in distans, sed ad contactum; quodvis corpus appetit tangere aliud corpus, et idcirco corporum complexus, sive natura, merito dicitur abhorreere a vacuo.

ARTICULUS II.

DE TEMPORE.

Cum tempus sit species durationis, simul de utroque agemus.

§ 1. De duratione et de tempore.

69. *Definitio.* Durare dicuntur ea quae in existendo perseverant. Duratio, id quo res durat, est *permanentia in essendo*, sive id quo ens permanet.

Divisio durationis. Ratione materiae sive rei durantis, duratio dividitur in increatam et creatam.

A. DURATIO INCREATA. Dicitur *aeternitas*. Ut demonstrat Theodicea, duratio divina de natura sua est : a) *sine initio*; b) *sine fine*; c) *tota simul* h. e. *non admittit successionem*, neque in esse suo, neque in actibus internis intellectus et voluntatis; vel etiam non possidetur essentia divina successive, in hac *non est distinguere praeteritum, praesens et futurum*, sed simpliciter est. — Quare apte a Boetio definitur *interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio*.

OBSERVA. Aeternitas non excludit actus terminative non aeternos, sive novas terminationes actus divini, quae sunt creaturae in tempore incipientes, et quae ponunt in Deo novas denominationes extrinsecas creatoris, conservatoris, etc.; haec enim nihil intrinsecum addunt Deo.

B. DURATIO CREATA. Cum conveniat entibus essentialiter finitis et perfectibilibus, *admittit mutationem* saltem possibilem, ratione actionum, et habituum ex actibus in entibus cognoscitivis oriundorum. Hinc nulla duratio creata erit tota simul. — Duplex concipi potest :

1. Vel enim ens creatum perseverat totum *absque partium adventu et recessu*; haec duratio dicitur *permanens*. Est ipsa duplex : a) Vel enim ens *ex natura sua* immutabiliter perseverat, sive est *ab intrinseco* indefectibile, adeo ut sola annihilatione ab essendo deficere possit. Talis duratio dicitur *aevum*. Definitur : *duratio creata permanens ex natura sua immutabilis*. — b) Vel ens perseverat aliquo tempore, sed *natura sua est mutabile*, sive ab essendo deficere potest (v. g. per corruptionem). Illa duratio, cui deest nomen communi usu receptum, definitur : *duratio creata permanens, ab intrinseco, sive natura sua, defectibilis*.

2. Vel ens non perseverat nisi *quamdiu una pars alteri succedit*. Tale ens est *motus*, qui complectitur alterationem, augmentum et decrementum, tandem motum localem. Duratio hujusce motus est *successiva* sive *fluens* et vocatur *tempus continuum*.

70. *Divisio temporis.* 1. Tempus est vel *intrinsecum* vel *extrin-*

secum. Prius est *duratio mobili intrinseca*; posterius est *mensura istius durationis*, sive est aliud ens quod durationem mobilis metitur.

2. Utrumque horum temporum, est vel *absolutum* vel *reale*. Absolutum, quod etiam vocatur possibile, *imaginarium*, est *duratio fluens possibilis*, vel ejus *mensura possibilis*. Reale, sive actuale, est *duratio fluens*, vel *mensura ejus, actu in ordine rerum habita*.

3. Tempus intrinsecum, sive absolutum sive reale, est, ratione materiae, vel *materiale* vel *spirituale*, prout spiritibus aut corporibus convenit ratione motus spiritualis aut corporei.

71. De mensura temporis. Mensura sumitur: a) *active*, estque id quod mensurat; b) *passive* estque idem ac mensurabile, mensuratum. — Quodvis tempus esse mensurabile, liquidum est tum ex usu communi: nihil enim communius est quam actiones proprias et durationes rerum corruptibilium mensurari. Unde de sola mensura activa agitur.

Mensura activa in genere est medium ad cognoscendum sub aliquo respectu id quod mensuratur. — Mensura igitur temporis alicujus est *id quo cognoscitur duratio successiva rei durantis*. — E quo liquet mensuram temporis notam esse debere, imo notioem, saltem sub ratione sub qua adhibetur, quam id quod mensuratur. Insuper certa esse debet et invariabilis.

Quaeritur quaenam sit temporis mensura.

Ex natura rei *motus caeli* est aptissimus ut assumatur tanquam mensura communis omnium temporum istius terrae; imo haec capacitas est ejus proprietates realis. Motus enim telluris circa solem, et motus lunae, ex astronomia notus, est *certus, regularis, invariabilis, velox et brevis*; atqui hae sunt dotes in mensura apta temporum requisitae.

OBSERVA. Utimur motu horologii in ratione temporis extrinseci; horologia notificant motum caeli, et per eum mensurantur, uti constat ex eo quod eorum motuum imperfectio, inconstantia, irregularitas per motum caeli nobis nota fiant.

72. De quando. *Quaeres quaenam sit ratio formalis quandocumque.*

Quando, vi vocis, est adverbium temporale quo interroga-

mus quonam tempore res exstiterit, ideoque ad tempus spectat. Quare Philosophus dicit *quando* idem esse atque *esse in tempore* ut *esse heri*. Ea vox translata est ad significandam *formalitate* vi cuius res est *tali vel tali tempore*. Inquiritur quaenam sit ratio formalis *quando*.

RESP. Quando est *denominatio mere extrinseca, orta ab extrinseco tempore mesurante*; sive res dicitur habere quando, esse nunc vel tunc, ratione durationis suae quam *mensurat determinata pars motus primi mobilis ei coexistentis*.

§ 2. De tempore absoluto.

73. Ante mundi creationem non erat nisi tempus possibile, quod etiam vocatur *absolutum*. Quaeritur quaenam sit *essentia temporis absoluti*, sive quid in ordine rerum huic conceptui respondeat.

DESCRIBITUR tempus absolutum. Vulgo homines tempori absoluto adscribunt characteres similes eorum, quos spatio agnoscunt, ita ut merito tempus dicatur esse *spatium fluens*. Tempus enim concipiunt a) ut receptaculum omnium motuum et quandocationum; b) quod corpora antecessit; c) quod his annihilatis sperstes foret; d) in infinitum se porrigit; e) ex partibus constat; f) quae partes sunt fluentes seu mobiles.

CIRCA NATURAM temporis habentur sententiae similes harum sententiarum, quae de spatio enarratae sunt.

1. Juxta Kantium, tempus est *figmentum mentis*.

2. Juxta Gassendi, tempori absoluto convenit *propria realitas*.

3. Juxta Clarke, tempus est *aeternitas divina*.

4. Juxta Cartesium tempus non est affectio corporis, sed *modus cogitandi*.

5. Juxta scholasticos tempus ponitur *in relativo aliquo*; nimirum est: a) vel complexus omnium durationum successivarum possibilium, qui complexus est ens rationis eo quod concipitur tanquam unum ens reale, licet tale non sit; b) vel etiam, — connotando coexistentiam primi mobilis possibilis, quae sit mensura possibilis omnium temporum intrinsecorum et ratione cuius res dicuntur fuisse successive nunc vel tunc, —

tempus est complexus quandocationum possibilium, quae fundant relationes coexistentiae possibilis rerum; hic complexus iterum concipitur tanquam ens reale.

Absurditas priorum sententiarum et veritas ultimae comprobantur argumentis iisdem, aut prorsus similibus iis, quae allata jam sunt de spatio. Plerumque quasdam voces mutasse sufficit. Sic extensioni corporis substituitur *duratio*; immensitati Dei, ejus *aeternitas*; unctioni corporum, *quandocatio*.

CAPUT VII.

DE PANTHEISMO.

De ultima causa efficiente mundi acturis, praevia nobis occurrit quaestio, utrum mundus potuerit habere Deum seu causam creatricem, an ipsemet mundus sit Deus? Quare imprimis de pantheismo agemus.

§ 1. Status quaestionis.

Quaeritur : 1° Quid Pantheismi nomine intelligatur, et quanam sint variae ejus formae. 2° Quibusnam temporibus potissimum vigerit.

74. Notio Pantheismi. Pantheismus generice inspectus contendit non existere nisi unicum substantiam, unicum ens, quod sit infinitum, necessarium, aeternum, Deus, quocum realiter identificantur quaecumque nobis apparent tanquam distincta. — Unicum illud ens vocatur Absolutum (l'Absolu), Infinitum (l'Infini). Quae apparent tanquam distincta, dicuntur formae, modi, manifestationes, aspectus, positiones Absoluti.

Explicaturi quomodo mundus sensibus appareat in multiplices res distributus, seu quo modo res sint manifestationes Absoluti, abeunt Pantheistae in duo systemata :

A. PANTHEISMUS REALIS admittit existentiam ordinis realis seu phaenomenalis; asserit omnia, quae sunt, esse unicum substan-

tiam diversimode modificatam, sive substantem multis phaenomenis. — Ulterius explicaturus quomodo unica substantia diversimode se modifiet, Pantheismus realis dispescitur in duplex aliud systema :

1. Systema *emanationis transeuntis* tenet res mundanas ab unica substantia decidere tanquam partes ejus, vel tanquam radios solis. Ita tamen (secus enim subruitur fundamentum Pantheismi) ut quidquid decidat ab hac substantia, non sit extra ipsam, tanquam terminus causalitatis ejus, sed sit ipsamet haec substantia.

2. Systema *evolutionis immanentis* tenet unicum substantiam sese immanenter evolvere et explicare secundum diversas modificationes, quas in mundo corporeo cernere est.

B. PANTHEISMUS IDEALIS negat existentiam ordinis realis-phaenomenalis, asseritque non haberi nisi ordinem idealem, seu modificationes diversas non existere nisi in ordine ideali. Non habetur, ait, nisi subjectum quod cogitat objecta multa diversaque, identificata cum subjecto cogitante. Itaque essentiae rerum non distinguuntur ab ideis subjectivis harum essentialium.

Systema evolutionis et pantheismus idealis, dicuntur pantheismi *perfecti*.

75. Variae epochae. — I. ANTIQUITUS vestigia haud pauca pantheismi apparent. Propositus est sub duplici forma : a) Pantheismi *strictioris*, quo unum est ens; b) Pantheismi *latisioris*, sive *Dualismi*, quo duplex est ens, ita ut quidquid appareat in mundo, cum alterutro identificetur.

A. Pantheismo strictiori infecta erant :

1. Philosophia Vedantica apud Indos, juxta quam res quae videntur realiter distinctae, sunt diversa symbola, imaginesque, sub quibus unicum ens, cui nomen Brahm, se manifestat.

2. Polytheistae non pauci, qui tenebant unum esse Deum; deos inferiores esse modificationes praestantiores sub quibus supremus Deus se manifestat; ceteras res esse symbola infima ejusdem entis.

3. Apud Graecos : a) In schola Ionica, Hesiodus, Pythagoras; b) in schola Eleatica, Xenophanes, Parmenes, Zeno.